

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҶОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

1-2020

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Қ.Бозоров	
Андижоннинг суғорилиш тарихига доир мулоҳазалар	81
У.Усаров	
XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошларида Самарқанд вилояти қишлоқ хўжалиги ва ер-сув муносабатлари.....	85
Б.Шодмонов	
Ўзбекистон ёшларга оид давлат сиёсати ва унинг ҳуқуқий асослари ишлаб чиқишининг тарихий босқичлари.....	90

АДАБИЁТШУНОСЛИК

А.Акбаров	
“Кечиккан марҳамат” нинг бадиий ифодаси.....	98
Г.Қосимова	
Мемуар асарда муаллиф услуби ва ифода шакли	102
Б.Абдурахмонова	
Огаҳийнинг “Устина” ғазали матни устида ишлаш	105
В.Қаюмов, Б.Дехқонов	
У.Ҳамдамнинг “Кўнглимдаги дарё” хикоясида дарё образи.....	110
О.Солиева	
Нишотий мухаммасларининг матний-қиёсий таҳлили (II қисм)	114

ТИЛШУНОСЛИК

Р.Сайфуллаева, П.Бобокалонов, Н.Ҳаятова	
Хорижий тилни ўргатишда психонейролингвистик ҳолат ва каноник модели гапларнинг ўрни	119
З.Алимова	
Ўзбек тилига форс-тожик тилидан ўзлашган префикс ва суффикслар хусусида.....	124

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

М.Ахмедова	
Тиббиёт олий ўқув юртлари талабаларида чет тилида касбий-коммуникатив компетенцияни шакллантириш масалалари	128
М.Шокирова, Н.Абдуллаева	
Талабаларнинг чет тилида коммуникатив компетенциясини ривожлантиришнинг фаолиятга асосланган ёндашуви.....	132
У.Хайдарова	
Талабаларнинг ёзма ишларига билдирилган фикр-мулоҳазаларнинг аҳамияти	136

ИЛМИЙ АХБОРОТ

Г.Тиллабаева	
Ўнг томони номаълум бўлган иккинчи тартибли чизикли оддий дифференциал тенгламалар учун чегаравий масала	140
В.Расулов, Р.Расулов, Б.Ахмедов, А.Абдухоликов, У.Раимжонова	
Яримўтказгичларда эффектив гамильтонианнинг нодиagonal матрицавий элементлари ҳақида	143
Х.Муйдинов	
Қорақалпоғистон шароитида қорамол тери ости бўкаларининг турлари ва тарқалиши	147
Б.Усманов, Ш.Умурзакова	
Буғдой навлари сифатининг физик-кимёвий кўрсаткичлари	150
Ф.Юлдашев, Д.Обидова	
Ёшлар камолотида инсонпарварлик ва бағрикенглик тамойилларини юксалтиришнинг муҳим жиҳатлари	153
А.Мамаджанов	
Конституция – давлат ҳуқуқий тизимининг асоси	156
М.Шамсиева	
Ижтимоий ҳимоя инсон тараққиёти индексини белгиловчи асосий мезон сифатида	159

УДК:355.58

**ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ИНСОН ТАРАҚҚИЁТИ ИНДЕКСИНИ БЕЛГИЛОВЧИ АСОСИЙ
МЕЗОН СИФАТИДА**

**SOCIAL PROTECTION AS THE MAIN CRITERION IN DETERMINING THE INDEX OF
HUMANITY DEVELOPMENT**

**СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА КАК ОСНОВНОЙ КРИТЕРИЙ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ИНДЕКСА
РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА**

М.Шамсиева

Аннотация

Мақолада ижтимоий ҳимоя тамойиллари инсон тараққиёт индексини белгиловчи асосий мезон эканлиги, БМТ нинг инсон тараққиёт индексига кўра дунё давлатларининг ўрни, инсон тараққиёти мезонлари асосида Ўзбекистонда амалга оширилаётган ижтимоий ислохотлар ёритилган.

Аннотация

Статье освещены принципы социальной защиты, являющихся основным критерием, определяющим индекс развития человечества, рейтинг мировых государств по индексу развития человечества ООН, социальные реформы, проводимые в Узбекистане на основе критериев развития человека.

Annotation

This article reveals the principles of the social protection as the main criteria, defining the index of the humanity development, world states' according to the UNO humanity development index, social reforms in Uzbekistan on the bases of the humanity development criteria.

Таянч сўз ва иборалар: ижтимоий ҳимоя, БМТ, инсон тараққиёти индекси, кўрсаткич даража, дунё давлатлари, Ўзбекистон, ислохот, Ҳаракатлар стратегияси.

Ключевые слова и выражения: социальная защита, ООН, индекс человеческого развития, показательный уровень, страны мира, Узбекистан, реформа, Стратегия действий.

Keywords and expressions: social protection, UNO, humanity development index, model index, world countries, Uzbekistan, reform, Strategy of actions.

Ижтимоий ҳимоя кенг маънода - мамлакат аҳолисининг ижтимоий ва моддий муҳофаза қилинишини таъминлайдиган ва жамиятда қарор топган ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий чора-тадбирлар мажмуи; тор маънода - давлат ва жамиятнинг ёши, саломатлиги ҳолати, ижтимоий аҳволи, тирикчилик воситалари билан етарли таъминланмаганлиги туфайли ёрдамга, кўмакка муҳтож фуқаролар тўғрисидаги ғамхўрлигини билдиради. Унинг асосий мақсади аҳоли фаровонлигининг тўхтовсиз яшиланишини таъминлаш, аҳоли қатламларининг таълим, маданият, касб малакаси, даромадлари жиҳатдан кескин тафовутларига барҳам бериш, жамият томонидан инсонга муносиб ҳаёт даражасини ва инсон тараққиётини таъминлашга ёрдам беришдан иборат.

“Ижтимоий ҳимоя” тушунчаси биринчи марта 1935 йилда АҚШ нинг “Ижтимоий хавфсизлик бўйича қонун”ида қўлланилган, кейинчалик Халқаро меҳнат ташкилоти конвенцияларида бу тушунча мазмуни мукамаллаштирилган [1].

Ривожланган демократик жамиятда ижтимоий ҳимоя вазифаларини бажаришни давлат ўз зиммасига олади. Дунё мамлакатларида ижтимоий ҳимоя тизими мамлакатнинг иқтисодий даражаси, демократик тараққиёт ва унинг аҳоли манфаатига мувофиқлиги, ижтимоий сиёсат даражаси, ижтимоий таъминот тизими каби омилларга ҳолда амал қилади.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан дунё мамлакатларининг ижтимоий ҳимоя тизимига холисона баҳо беришни мақсад қилган ҳолда аҳолининг узоқ ва соғлом яшашлари, таълим олиш ва фаровон ҳаёт кечиришларини аниқлаш учун махсус ривожланиш дастури-Инсон фаровонлиги ва ривожланиш индекси (Human development index) қабул қилинган. Ушбу дастурнинг дунё мамлакатлари томонидан ижро этилиши устидан мониторинг олиб бориш йўлга қўйилиб, мониторинг натижалари ҳар йили чоп этилиб, аъзо мамлакатларга тарқатилади. Ҳозирда инсон тараққиёти индексини аниқлашда асосан қуйидаги уч мезон муҳим аҳамият касб этмоқда:

М.Шамсиева – ФарДУ ўқитувачиси.

– ЯИМнинг аҳоли жон бошига тўғри келадиган қисми (АҚШ долларларида);

– таълим, мамлакат аҳолисининг саводхонлик даражаси;

– ўртача умр кўриш даражаси, кутилаётган умр кўриш давомийлиги.

Айтиш жоизки, 2010 йилгача бу кўрсаткичлар кенг қўлланилди, бир қатор жаҳон ташкилотлари томонидан ўрганиб келинди. 2010 йилга келиб, Инсон фаровонлиги ва ривожланиш индексининг бир қатор камчиликлари, жумладан, ички табақалашув, гендер тенгсизлик инobatга олинмаганлиги сабабли, у юқоридаги кўрсаткичлар билан тўлдирилди [2].

БМТ раҳбарлигида ер куррасида инсониятнинг фаравон ҳаётга эришиши йўлида 2000 йилда дунё мамлакатлари томонидан Минг йиллик Ривожланиш Мақсадлари, 2015 йилда Барқарор Ривожланиш Мақсадларида белгилаб берилган вазифалар жумладан, ўта қашшоқлик ва очликка барҳам бериш, сифатли таълим, гендер тенглик, соғлиқ ва фаровонлик, муносиб иш ўринлари ва иқтисодий ўсиш, тенгсизликни камайтириш кабиларга эришиш йўлида амалга оширилаётган ишлар инсон фаровонлиги ва ривожланиш индекси тамойилларини рўйга чиқарилишига хизмат қилмоқда.

Бугунги кунда инсон фаровонлиги ва ривожланиш индексига кўра, дунё мамлакатлари энг юқори, юқори, ўрта ва паст кўрсаткич даражаларга бўлинади. Ижтимоий ҳимоя тизимининг кўпгина муаммолари ҳал этилган Норвегия, Швейцария, Дания, Нидерландия, Германия, АҚШ, Канада, Янги Зеландия мамлакатлари инсон тараққиёти индекси рейтингига энг юқори ўринда бўлиб, ижтимоий ҳимоя тизими борасидаги тажрибаларидан фойдаланиш аҳамиятлидир.

Инсон тараққиётининг ўсиш кўрсаткичлари паст бўлган давлатлар асосан Африка қитъасида жойлашган бўлиб, қитъа аҳолисининг 50 фоизи қашшоқликда яшамоқда. Этник низолар, саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришни аҳоли ўсишига нисбатан орқада қолиши, озик-овқат ва ичимлик суви муаммолари мавжудлиги қитъа аҳолиси халқаро ташкилотларнинг инсонпарварлик ёрдамига муҳтож эканлигини кўрсатади.

Ўзбекистон инсон фаровонлиги ва ривожланиш индексига кўрсаткич даражаси ўрта бўлган мамлакатлар қаторидан жой олган. Бироқ, шуни айтиб ўтиш керакки,

Ўзбекистон мустақилликкача инсон тараққиёти индекси рўйхатига киритилмаган. Мустақилликка эришгач, чорак асрга яқин мамлакатимизда инсон манфаатлари йўлида амалга оширилаётган ислохотлар натижасида 0,675 кўрсаткич билан ўртача даражани эгаллаб, дунё мамлакатлари орасида 64 ўринда эканлиги [3,39] ижтимоий соҳада қўлга киритилган ютуқлар билан бирга амалга оширилиши зарур бўлган қатор вазифалар турганлигини билдиради.

Бугунги кунда Ўзбекистон халқ фаровонлигини кафолатлаган ва кучли ижтимоий ҳимояни шиор қилиб олган омил сифатида дунёга танилиб бормоқда. Мамлакат давлат бюджети харажатларининг 60 фоизи ижтимоий-маданий соҳага: таълим, соғлиқни сақлаш, маданият, аҳолининг кам таъминланган қатламларини ижтимоий ҳимоялашга йўналтирилади [4].

Инсон фаровонлиги ва ривожланиш индексининг ўзига хос муҳим кўрсаткичлари – аҳолининг соғломлиги ва узок умр кўриши, билим олиш имкониятларининг мавжудлиги, жаҳон андозаларига мос келиши ва муносиб ҳаёт кечириш даражасининг юқорилиги, ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқариш ва миллий даромад барпо этишнинг жаҳон амалиётига хослиги борасида Ўзбекистоннинг қўлга киритаётган қатор ютуқларини дунёҳамжамияти томонидан эътироф этилаётганлигини айтиб ўтиш жоиздир. Жумладан, Ўзбекистонда кейинги ўн йил ичида ялпи ички маҳсулотнинг йиллик ўсиши 8 фоиздан кам бўлмаган суръатларда ўсаётганлиги, ўртача умр кўриш ёши 67 ёшдан 73,5 ёшга узайганлиги, таълим соҳасини ривожлантириш ва ислох этишга йўналтирилаётган давлат харажатларидаги улуши 35 фоиздан зиёдлиги, АҚШ нинг Колумбия университети социологлари томонидан ўтказилган ижтимоий сўров ва тадқиқотлар натижасига кўра, “Бутунжаҳон бахт индекси” (“World Happiness Index”) рейтингига Ўзбекистон 158 мамлакат орасида 44-поғонани, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо мамлакатлар орасида эса биринчи ўринда қайд этилганлиги [5,10-12] Ўзбекистонда амалга оширилаётган ижтимоий сиёсат инсон фаровонлигига эришишга қаратилганлигидан дарак беради.

Айтиш мумкинки, 2017 йил 7 февралдаги Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони асосида қабул қилинган “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор

йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегияси” ҳам инсон фаровонлиги ва ривожланиш индекси мезонларини ўзида тўлақонли мужассам этиб, халқнинг осойишта ва фаровон ҳаёт кечириши учун шарт-шароитлар яратиш, халқро майдонда Ўзбекистоннинг муносиб ўрин эгаллашига хизмат қилмоқда.

Хусусан, инсон фаровонлиги ва ривожланиш индексида белгилаб қўйилган билим олиш имкониятини кенгайтириш, мамлакат аҳолисининг саводхонлик даражасини ошириш бўйича 12 та умумтаълим мактаби янгитдан барпо этилди, 320 таси реконструкция қилинди, 152 та мактаб капитал таъмирланди. Шунингдек, 107 та мактабгача таълим муассасаси реконструкция қилинди ва қурилди, 195 та боғча капитал таъмирланди. Янги ташкил этилган институт ва филиаллар ҳисобидан юртимиздаги олий таълим муассасалари сони 81 тага, ҳудудлардаги филиаллар сони 15 тага, хорижий университетлар филиаллари 7 тага етди.

Аҳолининг муносиб ҳаёт кечириш даражаси ва реал даромадини ошириш борасида 2017 йилда янги sanoat корхоналари қуриш, хизмат кўрсатиш объектларини ишга тушириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ҳисобидан 336 мингдан зиёд янги иш ўринлари ташкил этилди [6,5-6].

Инсон фаровонлиги ва тараққиёти индексининг муҳим мезонларидан бири гендер тенгликка эришиш бўлиб, аёллар яшаши учун энг хавфсиз ва қулай давлатлар рейтинги (Women, Peace and Security Index (WPS Index) га кўра, 167 мамлакат ичида Марказий Осиё давлатларидан Қозоғистон 43-ўрин, Туркманистон 60-ўрин, Қирғизистон 80-ўрин,

Ўзбекистон 89-ўрин, Тожикистон - 96 ўринни эгаллаган [7].

Ўзбекистон БМТ нинг хотин-қизларга доир қатор халқро Конвенцияларни, жумладан, “SEDAW” Конвенциясини Марказий Осиё давлатлари ичида биринчилардан бўлиб ратификация қилишга эришиб, Конвенцияни амалиётга татбиқ этилиши юзасидан “SEDAW” Конвенцияга қўмитасига ўз ҳисоботини тақдим этиб бормоқда.

Айтиб ўтиш жоизки, “Хотин-қизлар ва эркаклар тенглиги” Асосий Қонунда белгилаб қўйилган бўлиб, жорий йилда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида” ги Қонун (02.09.2019), “Хотин-қизларнинг меҳнат ҳуқуқлари кафолатларини янада кучайтириш ва тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлашга оид чора-тадбирлар тўғрисида” ги Қарорнинг (07.03.2019) қабул қилиниши [8] мамлакатимизни гендер тенгликка эришган, хотин-қизлар учун хавфсиз ва яшаш учун қулай бўлган мамлакатлар қаторидан жой олиши учун ташланган яна бир муҳим қадамлардан бири бўлди.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, чорак аср мобайнида Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида ижтимоий ҳимоя ҳар доим давлат сиёсати ва ижтимоий тараққиётнинг марказида бўлиб келмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг нутқларида “Барча саъй-ҳаракатларимиз замирида халқимизни рози қилиш мақсади мужассам” эканлигини таъкидланиши юқоридаги фикримизни исботлайди.

Адабиётлар:

1. Ijtimoiy himoya // uz.m.wikipedia.org.
2. http // hdr.undp.org.
3. Хасанхонова Н.И. Инсон фаровонлиги ва ривожланиш индекси, унинг жамиятдаги ўрни // Иқтисод ва молия. –2013 йил, 11-сон.
4. Ҳаракатлар стратегияси ва кучли ижтимоий сиёсат: халқро амалиёт ва Ўзбекистон тажрибаси. 14.04.2018. // uza/uz./society/harakatlar-strategi.
5. Каримов.И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш энг олий саодатдир. – Т.: “Ўзбекистон”. НМИУ, 2015.
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2017 йил 22 декабр.
7. Women, Peace, and Security Index // giwps.georgetown.edu.
8. lex.uz.

(Тақризчи: М.Исомиддинов – тарих фанлари доктори, профессор)

УДК: 631+33+338

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚ ХЎЖАЛИГИДА ФАРҒОНА ИҚТИСОДИЙ РАЙОНИНИНГ ЎРНИ
(XX АСРНИНГ 50-70 ЙИЛЛАРИ МИСОЛИДА)МЕСТО ФЕРГАНСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЙОНА В НАРОДНОМ ХОЗЯЙСТВЕ
УЗБЕКИСТАНА
(НА ПРИМЕРЕ 50-70-Х ГОДОВ XX ВЕКА)THE PLACE OF FERGHANA ECONOMIC REGION IN NATIONAL ECONOMY OF
UZBEKISTAN
(ON THE EXAMPLE OF 50-70SS OF THE XX CENTURY)

Г.Юсупова

Аннотация

Мақолада Иккинчи жаҳон урушидан сўнге собиқ иттифоқдош республикаларнинг иқтисодий жиҳатдан бир-бири билан боғлаб қўйилган шароитида, Ўзбекистон халқ хўжалигида Фарғона минтақасининг ўрни ёритилган. Шунингдек, Фарғона водийсининг мамлакат иқтисодий ҳаётидаги ўрни, унинг қишлоқ хўжалиги, енгил саноати, табиий бойликлари, хусусан, пахтачилик ва пиллачилик каби тармоқлари фаолияти тадқиқ қилинган. Фарғона иқтисодий районининг тузилиши ва унинг мамлакат халқ хўжалигидаги ўрни илмий адабиётлар ва архив маълумотлари асосида ўрганилган.

Аннотация

В статье раскрывается место Ферганского региона в народном хозяйстве Узбекистана в условиях экономической зависимости бывших союзных республик в период после Второй мировой войны. Исследовано место Ферганской долины в экономической жизни страны, деятельность сельского хозяйства, легкой промышленности, в частности, таких отраслей, как хлопководство, шелководство, а также значение природных богатств региона. На основе научной литературы и архивных данных изучена структура Ферганского экономического района и его место в народном хозяйстве страны.

Annotation

The article presents the information on the place of Ferghana region in the national economy of Uzbekistan in the conditions of economic dependence of the former soviet republics after the II World War. The role of Ferghana region in the economic life of the country, agriculture, industry, in particular, cotton growing, silkworm breeding, along with the importance of the natural resources of the region. The structure of Ferghana economic region have been analyzed on the bases of the scientific literature and archival data.

Таянч сўз ва иборалар: иқтисодий район, ҳудуд, қишлоқ хўжалиги, саноат, корхона, завод, табиий бойликлар.

Ключевые слова и выражения: экономический район, территория, сельское хозяйство, промышленность, предприятие, завод, природные богатства.

Keywords and expressions: economic region, territory, agriculture, industry, enterprise, plant, natural resources.

Совет ҳокимияти иккинчи жаҳон уруши тугаши билан халқ хўжалигидаги бошқарув сиёсатини янада мустақамлашга интилган. Мамлакат халқ хўжалиги ўрнатилган тартибга кўра, иқтисодий районларга бўлиниб, сиёсий-маъмурий жиҳатдан бир-бири билан боғланган ҳолда бошқарган. СССР ҳудудидаги ҳар бир иқтисодий район умумиттифоқ меҳнат тақсимотида, умумдавлат хўжалигида ўзининг ихтисослашган вазифасини бажарган. Мамлакат халқ хўжалигининг муайян ҳудудий қисми «иқтисодий район» деб аталган. Ушбу минтақа мамлакатнинг бошқа ҳудудларга нисбатан ўзининг

ихтисослаштирилган ишлаб чиқариши билан фарқ қилган. Ҳар бир «иқтисодий район» мамлакат халқ хўжалигига ўз ҳиссасини қўшиб борган.

Дастлаб иттифоқҳудуди 13 та, кейинроқ, 1960 йилдан 16 та иқтисодий районга бўлинди. Шунингдек, 1961 йилда кўпгина ерларнинг ўзлаштирилиши, саноат корхоналарининг қурилиши натижасида, мамлакатда иқтисодий районлар сони 17 тага айланди. Ушбу кўрсаткич 1963 йилда 18 тага етказилди.

Иқтисодий районларнинг 10 таси РСФСРда, 3 таси Украинада ташкил этилган эди. Ҳамда Белоруссия ва Қозоғистонда 1 дан иқтисодий район барпо

Г.Юсупова – ЎзМУ мустақил изланувчиси.